

УДК 001.8:93

КРАВЧЕНКО ВОЛОДИМИР,

доктор історичних наук, професор

СУЧАСНА ІСТОРИЧНА НАУКА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Виконано огляд і аналіз методологічних принципів та методів сучасних історичних досліджень. Позиція автора полягає в тому, що історія як наука органічно пов'язана із життям суспільства й покликана реально, об'єктивно відображати події та факти минулого. Бачення минулого безпосередньо визначається історичною ситуацією. Тому зі зміною перспективи, зміщенням "точки відліку" історія набуває іншого трактування, в основі якого лежать нові оцінки історичних подій, явищ та процесів. Водночас таке переосмислення охоплює весь історичний процес, чому, безпосередньо, передусь зміна методології історичного пізнання, теоретичного обґрунтування для оновлення арсеналу історичної науки.

Ключові слова: методологія історичних досліджень; методологічний принцип; науковий метод.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Сучасними дослідниками провадиться як ретельний аналіз провідних тенденцій сучасної науки, так і пошук нових її напрямків. Адже марксистсько-ленінська ідеологія в її догматизованій формі перестала бути єдиною та обов'язковою теоретико-методологічною основою для здійснення наукових пошуків і вимагає цілковитого переосмислення. Догматизм, як зауважував Р. Колінгвуд, є сталою ознакою незрілості наукової розвідки [1]. Усунення компартійного монополізму з його ортодоксальним теоретико-методологічним відповідником на історичну істину відкрило шлях до глибокого й усебічного вивчення історії українського суспільства, місця й ролі в ньому законодавчо-представницьких інституцій, різних соціальних груп, зокрема депутатського корпусу. Крім того, ці питання в наш час розглядаються з позицій не тільки формаційного, але й цивілізаційного підходу. Якщо формаційний підхід спрямований на вивчення соціуму в цілому, то цивілізаційний підхід більше акцентує увагу на особистості як джерелі формування тих чи інших подій, явищ та процесів. Сучасні прихильники цивілізаційного аналізу, прагнучи до цілісного відтворення дійсності, вважають, що в центрі цивілізації стоїть людина й вивчати минуле слід у людському вимірі. З огляду на це досліджувати історичне минуле треба, на думку автора, на базі синтезу формаційного та цивілізаційного підходів.

Виходячи із окресленої константи, дослідник має обирати відповідні методологічні принципи та методи, які повинні забезпечити всебічне розкриття сутності досліджуваної проблеми.

Методологічними засадами майбутньої наукової розвідки є загальнонаукові принципи історизму й системності дослідження, що вимагають критичного використання максимальної кількості історичних фактів, розгляду їх у взаємозв'язку й причиновій зумовленості з позицій загального розвитку та наукової неупередженості.

У цілому наукова праця має базуватися на принципах, що спираються на досягнення вітчизняної й зарубіжної історичної науки, а також на важливих в концептуальному розумінні досягненнях тих учених, теоретичні висновки й узагальнення яких сприятимуть усвідомленню та формуванню принципових положень досліджен-

ня. Окрім того, аналіз наявної інформації повинен ґрунтуватися як на якісних, так і на кількісних методах, залежно від специфіки висвітлюваних у роботі проблем. Так, у будь-якій науковій праці буде використовуватися й проблемно-хронологічний метод, який передбачає комплексний підхід до вивчення проблеми та уможливує показ подій і явищ у їх розвитку, часовій послідовності, у динаміці та змінах.

Мета статті - огляд й аналіз новітніх методологічних принципів та адекватних методів історичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Специфіка методології майбутнього дослідження полягає в тому, що деякі її складові знаходяться на стикові історії та інших галузей науки (права, політології, філософії, економіки, статистики, соціології, психології тощо).

На сучасному етапі українська історична наука перебуває в пошуках поєднання методологічних підходів задля кращого розуміння та оцінки історичних подій. Унаслідок низки причин сучасна українська історіографія опинилася на периферії провідних тенденцій у розвитку світової історичної думки. Після періоду суперкритицизму та міфологізації настав час невизначеності в теоретико-методологічних регулятивах наукової творчості. Вочевидь, це є наслідком відсутності чіткого розуміння того факту, що демократичне суспільство не може мати "єдиної" точки зору на історію, а, відтак, інтерпретація дослідником історичних подій залежить від його ціннісних позицій.

Усвідомлення того, що наука - це комунікативний процес, викликає не страх перед реальним плюралізмом у науковій творчості, а породжує спотворені форми впливу на науку, метою яких є всебічна уніфікація творчості. Водночас із подальшою інтернаціоналізацією історичної науки на нас чекає ще одна небезпека - некритичне сприйняття здобутків сучасної західної історичної думки, одним зі шляхів подолання якої може бути поряд із безумовною потребою опанування цими новими знаннями й глибоке переосмислення, а не відчуження, нехтування власною історіографічною спадщиною, хоча б тому, що саморефлексія є необхідним атрибутом розвитку будь-якої науки.

Нині все більшого значення в історії надається

особистості. Першими звернули увагу на людину в загальноісторичному контексті медієвісти та модерністи 70-х років XX століття. Засновник історичної антропології А. Я. Гуревич підкреслював у своїх працях, що не існує такого методологічного шаблону, під який можна було б підвести цивілізації. Єдиною константою, що існує впродовж усієї історії, є людина, яка стала головною дійовою особою, від якої потрібно відштовхуватися при аналізі історичних подій [2]. Прихильники цієї течії підкреслюють, що головний предмет їхньої уваги не ключові історичні події або великі ідеї, а люди як особистості в їхньому буденному прояві, зміни в їхньому житті й у них самих разом із часом і всередині часових меж. Ідеться про "маленьких людей", безіменних учасників історичного дійства, що не завжди творять історію, але відчують на собі руйнівну силу її коліс.

У середині 1980-х років у Німеччині, Англії, а після 1987 року і в СРСР розпочався справжній "історичний бум". Проте в СРСР він мав принципово інший характер - ліквідацію так званих "білих плям" в історії. У Європі ж провідне місце в цьому "історичному бумі" зайняла історична психологія. Представники цієї теорії все активніше звертають увагу на людські почуття й ментальність. Аналізуючи вислів модерніста В. О. Стюпіна, що "в різних культурах та в різних епохах люди сприймають світ відповідно до своїх уявлень про нього", можемо дійти висновку, що в центрі уваги досліджень знаходиться самосвідомість конкретної особи, на підставі цього й виникає зацікавлення до вивчення історії уявлень та образів [3].

Тривалий час українська історична наука сприймалася через призму загальноросійської (радянської) чи польської історіографії, навіть була вмонтована в їхню історіографію. Як стверджує В. А. Потульницький, ми не мали й досі не маємо власне усієї "історії України в її цілісному національно-державному вимірі, котра б знаходилася у відповідності зі світовою історією". Дослідники знаходяться в пошуку методології, відродження якої, на їхню думку, повинно ґрунтуватися винятково на наукових критеріях із розробленням, як پیشє той же автор В. А. Потульницький, "двох блоків діалектично взаємозв'язаних проблем: власне історії України й усе-світньої історії з урахуванням особливостей України, які мають бути описані в контексті одне одного" [4].

Пошуки нової наукової методології в українській історичній науці тривають: іде непересте, проте виразне освоєння сучасного методологічного арсеналу, запозиченого зі світової скарбниці.

На думку українського історика О. Реєнта, основну увагу дослідникам потрібно надавати концептуальному осмисленню джерел, на основі яких історик повинен виробити таку систему категорій та нових ідей, яка надасть змогу вийти на нові базові рішення. Тому основною метою методології історичної науки стає обґрунтування понятійного апарату, що синтезує в собі пізнання й розуміння [5].

Одним із важливих і ключових напрямків, які останнім часом уже активно почала освоювати українська історична наука в її теоретико-методологічній сфері, є антропологічний підхід. Вітчизняні історики розвивають положення про виняткову роль особистості в історії й наголошують на тому, що головним об'єктом історичних досліджень має стати людина з її впливом на соціальні процеси (тобто це те, що применшувалося радянською доктриною).

Попри це, окремі науковці займаються мікроаналізом дрібних історичних фактів, намагаючись при цьо-

му створити мікроісторії, а потім із них скласти узагальнену історію. Обрання такого шляху стає зрозумілим тому, що він дозволяє оминати аналіз глобальних процесів, що, у свою чергу, не є перспективним для історичної науки, а для таких дослідників є досить вигідним, бо уникає узагальненого осмислення важливих подій.

Зокрема, у дослідженні проблеми функціонування законодавчо-представницьких інституцій, а саме: діяльності Верховної Ради, органів місцевого самоврядування, тобто місцевих рад України, особливо важливу роль відіграють базові принципи пізнання - історизм, системність, об'єктивність, рух і розвиток, усебічність та плюралізм.

Принцип історизму передбачає реалізацію прагнень дослідника через усвідомлення сутності досліджуваного періоду, висвітлення процесів, подій та явищ у взаємозв'язках, причинній зумовленості й поступовому історичному розвитку. На основі застосування принципу історизму пошукач має можливість показати досліджувані події в їх хронологічній послідовності як результат впливу історичних закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків. Це, у свою чергу, дає змогу з'ясувати конкретно-історичні умови функціонування законодавчо-представницьких інституцій України в указаний період, розглянути розвиток подій та явищ як динамічний та суперечливий процес, уникнути необґрунтованої модернізації конкретної історичної епохи. Постійне неухильне дотримання принципу історизму дозволяє розглядати організацію та діяльність законодавчо-представницьких інституцій України відповідно до суворої хронологічної послідовності, надати становленню українського парламентаризму та органів місцевого самоврядування неупереджену оцінку, урахувавши специфічні особливості їхньої роботи в контексті трансформації українського соціуму.

Об'єктивність дослідження передбачає використання лише достовірної, перевіреної інформації з розглядуваної проблеми, вимагає відтворення минулого неупереджено, без кон'юктурних перекручень, без волюнтаристського корегування фактів заради доказу власних суб'єктивних, а відтак, далеких від наукових, позицій. Відповідним чинником теорії пізнання минулого українського соціуму мусить бути теза про те, що предметом вивчення є об'єктивна реальність, а не міфологізована історична спадщина.

Тільки неухильне дотримання принципу історичної правди надає дослідженню наукової об'єктивності. Використання принципу системного підходу дозволяє розглядати законодавчо-представницькі інституції як систему цілісності держави, що складається з декількох елементів у всій їх сукупності та взаємозв'язку. Застосовуючи принцип системного підходу, дослідник зобов'язаний розглядати проблему становлення органів, зокрема законодавчої влади та місцевого самоврядування України кін. XX. - поч. XXI ст., як цілісну картину з безліччю елементів у всій сукупності розгалужених і багатограних зв'язків між ними. Тому намагання дослідити зазначену проблему на основі всебічного аналізу умов суспільного життя (політичних, соціально-економічних, гуманітарних, людських) та вивчення окремих відповідників державних самоврядних структур, чинників українського соціуму з урахуванням їхніх взаємовідносин є характерною рисою принципу системності.

Не можна обійти увагою, на думку автора, і такий важливий принцип, як принцип усебічності та плюралізму, спираючись на який, можна процеси трансформації українського соціуму, зокрема в політичній, со-

ціально-економічній, культурній, гуманітарній сферах, екстраполювати на відповідні зміни в організації та діяльності законодавчо-представницьких інституцій держави.

Тому зрозуміло, що предметом уваги автора стануть погляди активних учасників українського національного руху. У той же час не слід оминати дослідникам аналітичні підходи представників різних політичних таборів українського соціуму. Принцип усебічності та плюралізму вимагає від дослідників рішучого та послідовного уникнення заідеологізованих схем у вивченні процесу функціонування законодавчо-представницьких інституцій, об'єктивного висвітлення питань.

Зазначені вище методологічні принципи визначають й адекватний для них методологічний інструментарій, основою якого стає загальна теорія історичного пізнання, що користується універсальними методами наукового аналізу та синтезу; дедукції та індукції; системного, ретроспективного, проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, історико-генетичного, історико-логічного, історико-біографічного, лінгвістичного, статистичного, герменевтичного засобів. Використання цих методів дозволяє проникнути в сутність досліджуваних процесів і явищ, вивчити всі їхні сторони, з'ясувати характер подій, встановити їхні специфічні особливості та риси, зробити необхідні висновки й узагальнення.

Загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції виступають у ролі конкретних пізнавальних засобів, необхідних для реалізації принципів, що лежать в основі майбутнього дослідження. Використання методів індукції та дедукції дає змогу накопичити емпіричний матеріал та забезпечити обґрунтування висновків і теоретичних положень праці. Методи синтезу й аналізу дозволяють виокремити критерії: порівняння внутрішньої політики двох владних режимів (наприклад, радянської та незалежної України - у галузі державного будівництва та становлення місцевого самоврядування).

Ретроспективний метод зазвичай складається з двох методів: проблемно-хронологічного та історико-порівняльного. Їх застосування дозволяє визначити характерні риси й тенденції історичних подій, пов'язуючи їх із життям людей у минулому.

Наукова праця має будуватися за проблемно-хронологічним принципом, щоб розкрити вузлові аспекти теми в розвитку, у логічній послідовності та взаємозв'язку. Застосування історико-порівняльного методу, що є одним із основних загальноісторичних методів, дозволить з'ясувати сутність явищ, що вивчалися, за схожістю й відмінністю, за притаманними їм ознаками, а відтак, зробити відповідні узагальнення. Тобто історико-порівняльний метод дозволяє більш ґрунтовно проаналізувати здобутки та недоліки у функціонуванні українського парламентаризму, висвітлити його реальні успіхи та прорахунки, ретельно оцінити становлення місцевого самоврядування в умовах трансформації суспільства і, що особливо важливо, зробити це в контексті досвіду європейської та світової практики, порівняти їх між собою. Завдяки проблемно-хронологічному методу роботи повинен будуватися відповідно до хронології подій, матеріал майбутнього дослідження має подаватися в чіткій послідовності й логічній завершеності.

Статистичний метод стає в нагоді під час аналізу кількісних показників політичного, соціально-економічного, культурного стану українського соціуму протягом досліджуваного періоду, різних його екстрапольованих відповідників, зокрема квантитативних та квалітатив-

них параметрів, організації та діяльності Верховної Ради, місцевих рад. Застосування цього методу зумовлене необхідністю опрацювання великої кількості статистичного матеріалу, який міститься в статистичних збірниках та інших документах.

За допомогою історико-генетичного методу послідовно розкриваються властивості, функції та зміни в системі координат суспільства, законодавчої влади, місцевого самоврядування на етапі зміни соціально-економічних формацій, стає можливим виявити причинно-наслідкові зв'язки, закономірності та специфічні особливості історичного процесу в Україні. Історичні події та особистості можна охарактеризувати за їхньою індивідуальністю та образністю, що дозволяє максимально наблизитися до об'єктивного відтворення розвитку й функціонування законодавчо-представницьких інституцій кін. XX - поч. XXI ст., конкретизувати окремі події, обставини.

У свою чергу, герменевтичний метод дозволяє всебічно проаналізувати друковані та архівні матеріали, публікації періодичних видань кін. XX - поч. XXI ст., концептуальні особливості, особистий підтекст спогадів, політичних, громадських діячів, парламентарів, депутатів місцевих рад. Він дає можливість із достатнім рівнем достовірності дослідити зазначену проблему. Одним із різновидів цього методу, що має важливе значення, є метод контент-аналізу, який допомагає здійснювати систематизацію публікацій, поглибити вивчення вказаної проблеми.

В останні роки поширення набуває історико-біографічний метод, пов'язаний із новим уявленням про дійсність, де центральне місце займає реконструкція долі однієї або кількох осіб та вплив на них соціально-економічних і політичних катаклізмів. Утім, такий підхід не дає цілісного уявлення про соціальні або моральні засади в суспільстві. Історико-біографічна методика сприяє наповненню тексту історичними постатями політичних, громадських діячів, народних депутатів, обранців місцевих рад, які були носіями владних та самоврядних повноважень, суспільних ініціатив та різних ідеологій і політичних сил. Це дозволяє підвищити рівень персоніфікації досліджуваних процесів і посилити гуманістичний характер роботи.

Розуміння недосконалості попереднього методу наштовкнуло дослідників винайти більш вагомий підхід - лінгвістичний, який потребує від істориків шукати не позатекстову реальність, а внутрішньотекстову єдність, мовну потребу, характерну для конкретної соціальної групи або окремої особистості, яка до неї належить [6], що може бути, і на думку автора, перспективним методом пошуку об'єктивного відображення дійсності.

Висновок

Отже, в основу дослідження вказаної проблематики, на думку автора, мають бути покладені новітні методологічні принципи та адекватні для них оптимальні методи, звернення до яких забезпечить використання різноманітних джерел та всебічне розкриття предмета дослідження. Керуючись та використовуючи вищезазначені принципи та методи в процесі написання наукової розвідки, що забезпечують її достовірність, автор зможе систематизувати матеріал у послідовній і логічно завершеній формі та найбільш об'єктивно показати становлення та функціонування законодавчо-представницьких інституцій в умовах трансформації соціуму. Уведення до наукового обігу значного комплексу малодосліджених, раніше не публікованих та невідомих оригі-

нальних архівних документів, статистичних матеріалів, беззаперечно, забезпечить більшу обґрунтованість та достовірність тверджень, результатів і висновків майбутнього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колінгвуд Р. Ідея історії / Р. Колінгвуд ; [пер. з англ.]. - К. : Основи, 1996. - С. 61.
2. Гуревич А. Я. Исторический синтез и "Школа Анналов" / А. Я. Гуревич. - М, 1993. - С. 33.

3. Степин В. О. Анализ источниковой базы и методологии. - С. 484.

4. Потульницький В. А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. - 2000. - № 1. - С. 1-17.

5. Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти / О. П. Реєнт // Наука та наукознавство. - 02/1998. - № 2. - С. 42-52.

6. Аникеев А. А. О некоторых вопросах современной методологии истории / А. А. Аникеев // Новая и новейшая история. - 1997. - № 2. - С. 168-173.

Кравченко Владимир,

доктор исторических наук, профессор

СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье осуществлен обзор и анализ методологических принципов и методов современных исторических исследований. Позиция автора состоит в том, что история как наука органично связана с жизнью общества и призвана реально, объективно отражать события и факты прошлого. Видение прошлого непосредственно определяется исторической ситуацией. Поэтому с изменением перспективы, смещением "точки отсчета" история приобретает иную трактовку, в основе которой лежат новые оценки исторических событий, явлений и процессов. В то же время такое переосмысление охватывает весь исторический процесс, чему, непосредственно, предшествует изменение методологии исторического познания, теоретического обоснования для обновления арсенала исторической науки.

Ключевые слова: методология исторических исследований; методологический принцип; научный метод.

Kravchenko Volodymyr,

Doctor of Historical Sciences, Professor

MODERN HISTORICAL SCIENCE: METHODOLOGICAL ASPECT

The paper reviews and analyzes methodological principles and methods of current historical studies. From the author's perspective, history as a science is organically connected with the life of society and should reflect events and facts of the past in a realistic and unbiased manner. The vision of the past is directly governed by the historical situation. As a consequence, with the perspective changed and the 'datum' shifted, history takes a different interpretation underpinned with new evaluation of historical events, phenomena and processes. Concurrently, such rethinking covers the entire historical process, which is directly preceded by changes in the methodology of historical learning and theoretical justification for renewal of the arsenal of historical studies. According to the author, the most topical methods for modern historical research are general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, the retrospective and historical comparative methods as well as such methods as statistic, historical genetic, hermeneutic, historical biographical, linguistic etc. It is the author's opinion that among up-dated methodological principles to be adhered to by historians the weightiest are those of historicism and consistency of research, objectivity, omnitude and pluralism.

Key words: historical research methodology; methodological principle; scientific method.

REFERENCES

1. Collingwood R. (1996), The idea of history, Osnovy, Kyiv, p. 61 (ukr).
2. Gurevich A. Y. (1993), Historical synthesis and the "Annales school", Moscow, p. 33 (rus).
3. Stepin V. O., Analysis of the source base and methodology, p. 484 (rus).
4. Potulnytskyi V. A. (2000), *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, № 1, pp. 1-17 (ukr).
5. Reient O. P. (1998), *Nauka ta naukoznavstvo*, № 2, pp. 42-52 (ukr).
6. Anikayev A. A. (1997), *Novaya i noveyshaya istoriya*, № 2, pp. 168-173 (rus).

© *Кравченко Володимир*

Надійшла до редакції 23.03.2015